

Mitološka bića hrvatske umjetničke proze za djecu

Dr. sc. Diana Zalar, izv. prof.

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

diana.zalar@gmail.com

Sažetak

Starija i suvremena hrvatska umjetnička fantastična proza udomila je mnoštvo bića koja dolaze iz davnih mitoloških i pučkih priča. Uloga mitoloških bića u suvremenoj prozi razvija se na više planova: oni su nositelji tematskih kompleksa, simboličkih značenja, otkrivaju utjecaje drevnih pretkršćanskih kultova i otkrivaju važnost cikličkih kruženja u prirodi, pri čemu na specifičan način potiču dijalektičko kretanje unutar poretka prirode prema gornjem, apstraktnom svijetu. Aktivni su činitelji kompozicije književnih djela. Isto tako, mitološka bića poput zmajeva, divova, vila, duhova i patuljaka na različite načine bivaju okrenuta današnjem čitatelju, te možemo reći i da obnašaju i apelativnu funkciju u književnim djelima. Autorica razmatra koji pisci stvaraju fantastičnu literaturu za djecu u Hrvatskoj. Pri tome možemo pratiti ne samo iznimnu maštovitost hrvatskih autora, nego i načine kako bogata usmena baština postaje dijelom književne i stvarnosne suvremenosti.

Mitološka bića imaju nezaobilaznu „zemaljsku“ književnu povijest kroz usmenu pučku književnost i tradiciju, kroz rudimente pretkršćanskih vjerovanja, povijest koja je djelomice opstojala i u svijesti djeteta kroz vrijeme, očuvala njihove karakteristike (makar u šturim i općim naznakama), te su opstali do pojave knjige namijenjene prvenstveno djetetu i tu se „udomili“ gradeći vrlo složen, samosvojan svijet u hrvatskoj prozi dvadesetog stoljeća. U opusima hrvatskih pisaca za djecu i mlade tog razdoblja naći ćemo bića iz slavenske, grčke, indonezijske i skandinavske mitologije, a zanimljiv je proces transformacije fantastike kao žanra, čemu su mitološki likovi žarišni inicijatori. O tome sam pisala već u antologijskom izboru suvremene hrvatske umjetničke bajke *Stala vila da napoji konja*, ali za početak ovoga razmatranja dobro se podsjetiti nekih činjenica.

Kako je svojim jezikom i stilom Ivana Brlić-Mažuranić postavila vrlo visok uzor umjetničkoj bajci, tako je, između ostalog i gradnjom svojih mitoloških likova, započela

a) klasičnu liniju umjetničke bajkovitosti u kojoj mitološki likovi od svojih dotad poznatih, arhetipskih pozicija kreću u novi život u umjetničkoj bajci, zadržavajući svoje već poznate osobine i gradeći nove. Ova je struja vitalna do dana današnjeg, a predstavnici su joj Vladimir Nazor, Snježana Grković-Janović, uz Anicu Gjerek i Maju Gjerek-Lovreković, te dijelom Želimira Hercigonje, potom Zvezdana Odošić i Ante Zaninović.

b) Do kraja dvadesetog stoljeća postat će razvidne još neke fantastične podvrste kojima su inicijatori mitološki likovi. Primjerice fantastika naive (ruralna fantastika), u kojoj su likovi direktno iz narodne priče pribilježeni i uneseni u sasvim autorsku fikciju pripovjednog teksta, s minimalnim intervencijama. Tipični njezin predstavnik u dječjoj knjizi upravo je Ivan Ićan Ramljak, a nešto je drugačija (no također prisutna u ovom krugu) i Nada Iveljić.

c) Razlikujemo i način pojavljivanja mitoloških likova koji bih nazvala „dotjeranom“ narodnom bajkom, a primjere za nju naći ćemo kod Vladimira Nazora i Luka Paljetka.

d) Posebna je i nit bajkovitosti Jože Horvata s mitološkim bićima i morskom fantastikom egzotičnih krajeva, koja mijenja izvorne pozicije likova i seli ih iz svijeta u svijet.

e) Poetsko-refleksivna fantastika također svoj naziv duguje načinu djelovanja i karakteristikama svojih mitoloških likova. Predstavnici su joj Luko Paljetak, Damir Miloš i Truda Stamać. Arhetipske pozicije mitoloških likova samo su polazišta za slobodnu i maštovitu metamorfozu njihove tjelesnosti i duhovnosti.

f) Na koncu, možemo razlikovati i urbanu fantastiku u kojoj su mitološki likovi na različite načine prilagođeni novoj sredini. Stvarala ju je Sunčana Škrinjarić, a u ovu skupinu uključila sam i priče Daniela Načinovića i Pere Kvesića, te Josipa Sanka Rebera.

Naravno, teško da možemo navedene autore ograničiti samo na jednu od ovih kategorija. Sunčana Škrinjarić, primjerice, jednako pripada i poetsko-refleksivnoj fantastici, a Anica Gjerek i njezina kći Maja Gjerek-Lovreković također i urbanoj fantastici. Važno je naglasiti kako se u pojavnosti mitoloških likova u dječjoj prozi zrcale sva navedena lica fantastičnog.

Mitološki svijet, kao neodvojivi dio globalne slike hrvatske umjetničke literature, vrlo je složen i raznorodan, te mnoštvom različitih poetika pojedinih autora čini široko polje izučavanja.

Prema kriteriju pojavnosti nekoliko vrsta mitoloških bića u umjetničkoj literaturi pisanoj za djecu i mladež, nalazimo ova djela i autore: *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, *Striborovim stazama* Snježane Grković-Janović, *Waitapu* Jože Horvata, *Burrra* Daniela Načinovića, *Marijana u ruži vjetrova* Sunčane Škrinjarić, *Zemljina dječica* Nade Iveljić, *Priče iz male sobe* Luka Paljetka, *Bijeli dimnjačar* Anice Gjerek i Maje Gjerek-Lovreković, *Kapi* Trude Stamać (djela „nastanjena“ drevnim bogovima i božicama); *Priče iz davnine* i *Priča o Zorku Bistrozorkom i o Sreći* Ivane Brlić-Mažuranić, *Suza i radost didova* Ivana Ićana Ramljaka, *Čudesna krljušt* Zvezdane Odošić, *Veli Jože* Vladimira Nazora, *Grički top* Dubravka Horvatića, *Vodenica sokolica* Nade Iveljić (djela „nastanjena“ divovima); *Trinajstić*, *Minji*, *Pedaljmuža* *Lakatbrade* Vladimira Nazora, *Zgode maloga patuljka Palčića* Ljube Brgića, *Da vam pričam* Verke Škurle Ilijić, *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, *Vila Velebita* Ti-

homira Horvata, *Gesak* Ante Zaninovića, *Striborovim stazama* Snježane Grković-Janović, *Čudesna Krljušt* Zvezdane Odobašić, *Bajkovnica* Želimira Hercigonje, *Šestinski kišobran* i *Vodenica sokolica* Nade Iveljić, *Esperel, grad malih čuda* Sanje Lovrenčić, *Glava u torbi* Ivana Ićana Ramljaka, *Gradski patuljci* Josipa Sanka Rebera (djela „nastanjena“ patuljcima i duhovima); *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, *Halugica* Vladimira Nazora, *Srebrnasta nit snova* Želimira Hercigonje, *Glava u torbi* Ivana Ićana Ramljaka, *Čudesna krljušt* Zvezdane Odobašić, *Striborovim stazama* Snježane Grković-Janović, *Gesak* Ante Zaninovića, *Čuvarice novih krovova* Nade Iveljić, *Priče iz male sobe* Luka Paljetka, *Crna kraljica* Čede Price, *Grički top* Dubravka Horvatića, *Parnjača Colombina* Ljudevita Bauera, *Snježni Kralj* Damira Miloša (djela „nastanjena“ vilama i vilenjacima); *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, *Veli Jože* Vladimira Nazora, *Gesak* Ante Zaninovića, *Bijeli klaun* Damira Miloša, *Kaktus bajke* Sunčane Škrinjarić, *Vodenica sokolica* Nade Iveljić, *Čudesna krljušt* i *Nikad ne vjeruj zmaju: kad otvori usta, ili riga vatru, ili laže* Zvezdane Odobašić, *Sreća tužnog zmaja* Pere Kvesića (djela „nastanjena“ zmajevima).

Prema jednom od prvih nam poznatih izvornih mislitelja i književnih kritičara, uvaženom i vremešnom Pseudo Longinu²⁴, pet je izvora iz kojih proistječe uzvišenost književnoga stila. To su, kako slijedi: sposobnost za velike zamisli i duboko nadahnuto osjećanje (kao prirodne sposobnosti); zatim obrada figura – misli i izražaja, plemenitost izraza – izbor riječi i prenesena značenja, te kompozicija (ova tri posljednja moguće je, po njegovu mišljenju, steći učenjem i vježbom). Upadljivo je kako se ova misao zrcali u „govoru“ mitoloških likova hrvatske umjetničke proze za djecu. Naime, taj je govor moguće artikulirati upravo komplementarnim kategorijama: tematskim kompleksima, svojstvima (osobinama) likova, simbolizacijom koja se iz likova – aktivnih žarišta proznog diskursa – neprestano razlistava, jezičnim bogatstvom koje mitološki likovi apsorbiraju, te konačno kompozicijom djela kojoj su vitalni dio. Dok se u poeziji za djecu ritmovi prirode i njihova ciklička kretanja ostvaruju više kroz ritam forme i motiva, u prozi ih pratimo kroz ritam tematskih kompleksa. Evo najvažnijih, onako kako ih anticipiraju upravo mitološka bića:

TEMATSKI KOMPLEKSI

I. Odnos mitoloških bića prema prirodi

II. Kategorija vremena

Kategorija sna

Fenomen smrti

III. Samoosvješćenje

24 Pseudo Longin, O uzvišenom, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980. (Autor je živio, smatra se, u 3. st.)

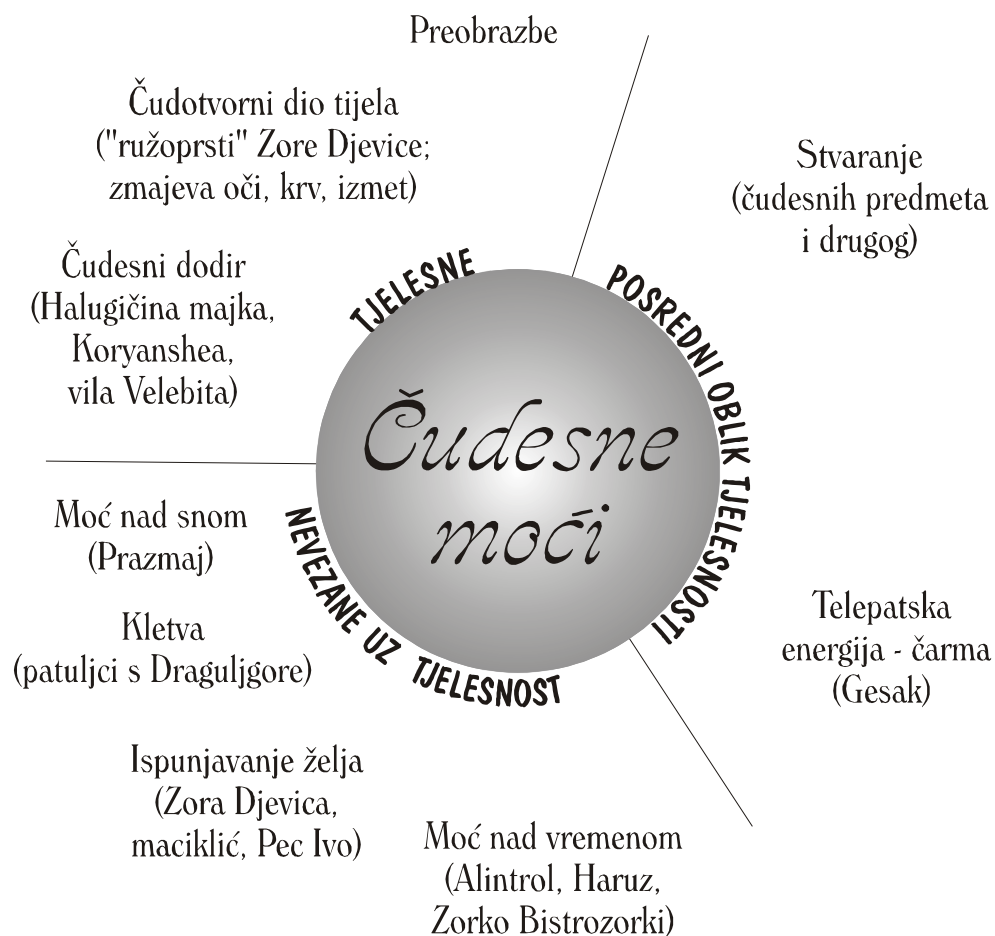
- Samoodređenje – socijalizacija
- Odnos između generacija
- IV. Jakosti-slabosti mitoloških bića
 - Načini nadvladavanja Zla
 - Odnosi među spolovima (muški i ženski princip)
- V. Važnost priče u životu duhovnih bića
 - Važnost učenja (putovanja) i rada
 - Važnost igre
- VI. Položaj malenih/velikih u svijetu
 - Domoljubni osjećaji
 - Vjera
- VII. Osamostaljenje (mladenaštvo)
 - Čežnja za majkom i vlastitim podrijetlom
 - Odjeci Mjesečeva kulta
- VIII. Strah i njegova demistifikacija
 - Ljubav
 - Sreća i tuga
- IX. Detabuizacija „škakljivih“ tema

Ovo bogatstvo tematskih lica koje mitološka bića donose u svijet hrvatske dječje knjige isprepleće se s provodnim motivima koji su često apelativno okrenuti djetetu, bilo spoznajno, bilo emocionalno – pri čemu jedno nikako ne isključuje drugo. Izdvojit ćemo i nekoliko takvih motiva: utjecaj cikličkih ritmova na ponašanje likova (suncostajni ciklus), ekološka svijest (Morski Kralj kao čuvar podmorja), položaj žena i njezina uloga u obitelji, seljenje istog junaka u djela različitih autora, povezanost mitoloških sila s ljudskim osjećajima (vile Želimira Hercigonje nose sa sobom usamljeničstvo, divovi u više pisaca obilježeni su turobnošću).

U fantastičnoj literaturi razvijaju se nova i nova tematska žarišta koja otvaraju mitološki likovi i tako čine dječju knjigu sve složenijim fenomenom, izgrađujući djetetovu samosvijest i svijest o društvenom određenju, te ga tako postavljajući u poziciju subjekta (ponekad i metafikcionalnim sredstvima zaziva, asocijativnim iskoračenjima iz priče, prešutnim podrazumijevanjem). Kao što vidimo, riječ je o kategorijama kao što su san, smrt, odnos između generacija, itd. Najsuvremeniji je iskaz ovoga kompleksa demistifikacija strahova i neugodnih osjećaja, kao i obrat u pozicijama čudovišnog i ljudskog koje ćemo naći prateći razvoj zmaja kao lika.

Sva mitološka bića imaju vrlo složene odnose spram prirode, a specifičnosti tih odnosa čine okosnicu njihovih čudesnih moći. Ove se mogu razaznati kao moći vezane uz njihovu tjelesnost ili kakve posredujuće mu oblike, te čudesne moći koje nisu vezane neposredno uz tjelesnost mitoloških bića. Među njima su najmaštovitije posjedovanje predmeta koji imaju nadnaravnu moć, zatim preobrazbe.

Na ovoj razini osobina likova možemo prepoznati one osobine koje su „začete“ prije pisanih svjedočanstava, ali su često evoluirale u umjetničkoj prozi. Uzmimo preobrazbu kao komponentu tjelesnosti. Preobrazbe mitoloških likova u hrvatskoj dječjoj knjizi najsloženija su komponenta njihove tjelesnosti, ali i duhovnog razvoja.

Preobrazbe mogu biti tipizirane, kad su na razini *čuda* (Mokoš se preobražava u vidru, vila Wilhelmina u srnu), ili kad nisu tipizirane na razini koju bih nazvala *slojevito čudo* (Striborovo lice nije nikada isto, nego se mijenja u nizu preobrazbi u romanu *Striborovim stazama* Snježane Grković-Janović).

Nadalje, preobrazbe jednog lika zbivaju se na sinkronijskom stupnju kod jednoga pisca (bog vjetra u djelu *Marijana u ruži vjetrova* Sunčane Škrinjarić), ili

dijakronijski, kod više pisaca u različitim vremenskim i književnim razdobljima (lik Djeda Neumijke u djelima Ivane Brlić-Mažuranić, Trude Stamać, Snježane Grković-Janović). Ovaj se proces, dakle, zbiva u odnosu na aktantske okomice, ali i na arhetipskim vertikalama, pa ga s pravom možemo nazvati dijalektičkim razlistavanjem (odnosno učvršćivanjem) arhetipa kroz književni prostor, ali i kroz više ili manje konkretno, povijesno vrijeme. Pri tome bi arhetip bio, analogno Fryeu, lik koji se u književnosti ponavlja dovoljno često da se može razaznati kao element totalnog književnog iskustva.

Razlistavanje (učvršćivanje) arhetipa vrlo je slojevito i može teći unutar kompetencijskih granica mitološkog svijeta (pa nalazimo Stribora kako šalje vilenjake vjetra u pomoć ljudskim likovima poput pravog slavenskog boga vjetra, a igra preobrazbi njegova lica iscrpljuje se unutar njegove zadaće suca, čuvara dobrote i gospodara vremena). Sunčana Škrinjarić ostvarila je u toj perspektivi specifično trojstvo „razlistavanja“ grčkog boga Eola, kako slijedi: božanstvo – polubožanstvo više priklonjeno zemaljskom svijetu – čovjek s nekim karakteristikama božanstva. Tako se Eol, bog vjetrova, „rastače“ kao biće arhetipskog značaja sinkronijski – čak tri lika u istom romanu nose njegove karakteristike, a ova nadahnuta igra čudesnim svjetovima metamorfozira do snage apsolutnog, do raspršujućih sila. One, doduše, gube svoju konkretnu moć u „rukama“ realne provjerljivosti, ali tim snažnije ostavljaju odjeka u osjećanjima i razmišljanju (uopće, životu) sasma realnih likova koji se s njima sastaju. Preobrazba se tako razlistava u stupnjevima: duhovna preobrazba kao individualizacija i humanizacija božanstva, ali i fizička – „uvlačenjem“ božanstva u ljudsku „kožu“. Ova posljednja je u dječjoj knjizi vidljivija, jer mitološka bića počinju razmišljati kao ljudi, ponašati se poput njih, čak i „boluju“ od ljudskih poroka i slabosti.

Razlistavanje (učvršćivanje) arhetipa može se razvidjeti i izvan zadanih kompetencijskih granica nekog lika. Dobar primjer nalazimo u liku Mažuranićkina diva Zorka Bistrozorkog, gdje mitološko biće žrtvuje ono što iz ljudske perspektive izgleda najvrjednije – fizičku veličinu i snagu, koje su duboko povezane sa Zorkovom dugovječnošću. Čini to kako bi barem jednom osjetio ono što iz divovske perspektive izgleda nedostižno – apsolutnu i nepomućenu sreću. Sreću je dostigao, ali povratka na staro nema, kao što ni vila Zintrila s Mosor planine (iz romana *Gesak* Ante Zaninovića) ne može više živjeti dugo poput drugih vila kad jednom odluči roditi dijete patuljku Tulu. I u jednom i u drugom slučaju dijete je sreća za koju nije teško žrtvovati besmrtnost, što svakako ne možemo nazvati uobičajenim postupcima mitološkog bića.

Još je nešto zanimljivo u vezi s ovim likovima: osobina koju neki od njih imaju na početku može biti iznevjerena na kraju (sjetimo se da se stubokom mijenjaju i Djedica Neumijka i Potjehov bijes), što nije odlika likova poniklih u narodu.

Treba naglasiti da preobrazbe nisu ograničene samo na tjelesnost (dobra se

vila u Paljetkovoј *Priči o dobroj vili* preobražava u zlu vilu). Uopće, iz predloženih tekstova jasan je razvojni prijelaz u dječjoj knjizi iz tretiranja pojedinačnog Zla (loše osobine nekoga lika, nevolja koja je uzrokom gradacije napetosti i dr.) u formiranje svijesti o globalnom Zlu koje pritišće suvremeno čovječanstvo (propadanje prirodnih bogatstava, dehumanizacija u urbanom okruženju).

Kad je riječ o sustavu vrijednosti, postoji čitav niz načina u ovoj literaturi kako se suprotstaviti Zlu. Fizička su suprotstavljanja u manjini u usporedbi s transpozicijom borbe iz planetarnih prostora u unutarnji život likova, što nadaje važan zaključak kako pisci djeci pružaju perspektivu mirnih razrješenja sukoba i promišljenih poteza u srazu s „nenavidnim“ silama.

Preobrazbe nisu ograničene samo na tjelesnost, nego su i dio globalnog razvojnog prijelaza u dječjoj knjizi, a odnose se na tretiranje pojedinačnog, odnosno globalnog Zla u svijetu koji dijete okružuje. Mit je složena stvarnost, makar ga je Jolles uvrstio u jednostavne oblike, i životu njegovih likova u umjetničkoj književnosti može se pristupiti s mnoštva perspektiva. Treba naglasiti da kadšto dijelovi različitih tematskih krugova proizlaze iz jednog nositelja (lika, pisca), ili iz djelanja više njih, pa je proces tematskih „upletanja“ slojevit. Tim prije što se na višoj razini od tematske, kompozicijskoj i simboličkoj, tematski kompleksi usklađuju s izmijenjenim svojstvima likova. Nekoliko tematskih krugova koji se ponavljaju imaju čvrste pozicije u fantastičnoj prozi. Jedan od najvažnijih je krug cikličkih prirodnih mijena i ciklički poredak svijeta. Malenom djetetu *počelo* svega je izmjena noći i dana, sna i jave. Živeći u beskrajnoj sadašnjici, ono najeksplicitnije potvrđuje misao M. Eliadea kako su mitovi beskrajni kao i obredi. Djetetu su svakodnevni obiteljski obredi od sržne važnosti. Iz njega proizlaze, najprije rudimentarno, a onda sve složenije, i svi drugi ciklusi: mijena godišnjih doba, pojavljivanja nebeskih tijela, rađanja i umiranja, izmjena sreće i tuge... Kroz djetetovu mikrofokalizaciju ostvaruju se svi ritmovi čovjeka i prirode. U književnom djelu ovaj zadatak ponijela su mitološka bića, a recipijent i te kako *uvjetuje* sustav vrijednosti i pogled na svijet čiji su oni nositelji.

S jedne strane, postupci mitoloških likova preslikavaju postupke ljudi u svakodnevici (brigu za dom, prehranu, ljubav, rad, odgoj, umjetnost). „Mit jamči čovjeku da je ono što namjerava učiniti već bilo učinjeno, on mu pomaže da odagna sumnje u svoj pothvat.“²⁵ S druge strane, bogovi i božice poticajem su, uzrokom i čuvarima spomenutih cikličkih obnavljanja prirodnih ritmova, poznavatelji neba, voda, vegetacije i svekolikog kopna. Moć divova sadržana je najviše u njihovoj snazi da se suprotstave prirodnim stihijama, a ponekad su veličina i snaga divova i uzrokom nastanka određene konfiguracije tla ili razvedenosti obale. Patuljci i duhovi su izvrsni poznavatelji podzemlja, baš kao i zmajevi, koji poznaju duboke špilje i tajne zakutke zemlje. Zato se često njihovi životni putevi ukrštaju (to biva nezgodno ako je riječ o sklonostima kao što je protezanje na dijamantima ili čuvanje čudesnih

25 Mircea Eliade, Mit i zbilja, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 129.

mačeva optočenih dragim kamenjem i zlatom – sjetimo se Gesaka i Bilba Bagginsa). Ako su patuljci podgorci, onda su zaštitnici bilja, voda i životinja. Patuljačke su i rude, dakle sve podzemno bogatstvo. Njihov malen rast bio je pogodan da se u literaturi presele i u naselja i gradove, pa su se prilagodili suvremenim uvjetima života bolje negoli druga mitološka bića. Vodenjaci su osobito osjetljivi na ekološka zbivanja i onečišćenja voda, a sve snažnija urbanizacija uvjetuje njihovo neminovno zbližavanje s djecom. Vilenjački rod zapravo je s prirodom jedno, samo su ponekad u takvom stanju da su ljudima vidljivi. Naročito su „interpretirani“ kao svojevrsni oduhovljeni produkt šume (poglavito stabala). Njihova neobična fizička stanja, više ili manje eterična, kao i „biljna osjećajnost“ upravo su posljedica tog biljnog podrijetla i sposobnosti prirode da metamorfozira u obilju koje poznajemo samo površno. Tek kasnije će vile postati Evina skrivena djeca ili pali anđeli koji nisu bili tako jako zločesti kao oni od kojih će nastati vragovi... Danas se pisci više vole navraćati onom prvobitnom tumačenju podrijetla vilinskih bića (Zaninović), ali imamo i predstavnika izrazito kršćanskog smjera (Horvat). Čak i neke pojedinačne osobine usko vežu vile i vilenjake s „roditeljicom“ šumom, kako fizičke, tako i duhovne (šutljivost, poznavanje bilja). Zmajevi su, pak, sjedinitelji četiri elementa: vatre, vode, zraka i zemlje. Shodno tome, njihova simbolična povezanost s prirodnim resursima odrazila se i na fizičke osobine, kao i na njihova staništa.

Priče su i rezultat našeg nesvjesnog života, našega sna. Mitsko rodoslovlje govori kako je Fantas sin boga sna Hipnosa, unuk boginje noći Nikte i nećak boga smrti Tanata. Poprima fantastične likove najrazličitijih bića i neživih stvari, i javljao se ljudima kao prikaza. Iznenađuje koliko su noć i smrt fenomeni dječje knjige, i koliko ih oblikuje san (mašta, metamorfoze, nadnaravno). San ponekad ima nemjerljiv utjecaj u stvarnost (uzbudljivi i razgranati snovi u romanu Z. Odobašić *Čudesna krljušt*). „Izricanjem istine čovjek istupa iz stanja sna u svijetu, ali on tim činom još nikako ne prestaje sanjati. (...) Dok je sanjao, čovjek je bio dio svijeta, bio je njegov ‘učenik’; to ga nije zadovoljilo, štoviše, ugrozilo je njegov opstanak, i on se morao probuditi. Pošto se probudio, čovjek je svijet učinio građom vlastita sna, postavljajući se kao ‘gospodar’ koji može namiriti njegove potrebe. Da bi se mogle namiriti, te potrebe iziskuju određen rad, upravo kao što je u snu svijet morao raditi da bi namirio čovjekove potrebe.“²⁶ Mitološki likovi čine da san biva vitalnim dijelom ljudskoga života, dodjeljujući mu ulogu Božjeg znaka u čovjeku i ljudskog znaka u Bogu, ulogu „raskrinkavanja“ čuda, ulogu medija kojim mitološki lik šalje poruke ljudskim likovima i čitateljima, ulogu biološkog i terapijskog uvjeta psihološke ravnoteže, ulogu koju inače obnaša smrt poništavajući tako njezinu konačnost, ulogu proročanstva i susreta s dušama predaka, ulogu poklonjene vizionarske mogućnosti itd. Možda je najčešća uloga koju san ima u ovim djelima ta da on

26 Vladimir Biti, *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., str.7.

postaje dar: poklonjeni izvor nastajanja priča.

Neke od navedenih funkcija sna povezane su s raznolikim tretiranjem fenomena smrti. Likovi u knjizi šire granice koje smrt može prijeći, a istodobno ona gubi svoju zastrašujuću dimenziju, već prema tome kako svoj vijek završavaju likovi kao što su, primjerice, Glivenko Nade Iveljić koji se ugrađuje u opeke kako bi kuća bila sretna, ili Posejdon Trude Stamać kojega koralji okuju za morsko dno pa ga se više nitko ne sjeća. Smrt se pokazuje kao metamorfoza, zaborav, ili pak rastanak do dolaska na onaj svijet.

Utjecaj Mjeseca također je raznolik jer on je i božanstvo, i podanik, i čarobna „roditeljska“ prirodna sila. S njime je povezana i noć kao najtajnovitiji dio života usko povezan s Mjesecom i njegovom nestalnošću. Odjeci Mjesečeva kulta vrlo su razvidni u ovome korpusu: Mjesec kao snaga za obranu od zlih sila, simbol žudnje za nedostižnim, izvor čuda, tajna veza između čovjeka i neba... Njegov utjecaj na podizanje i spuštanje razine mora bio je nadahnućem Joži Horvatu za kompoziciju djela *Waitapu*. Utjecaj Mjeseca na ljudske osjećaje najviše se manifestira u ljubavi, a to je posebna tema unutar promišljanja o fantastičnoj prozi za mlade.

Dosadašnje razmatranje daje jedan mogući pogled na osobitosti koje uvjetuju tako slojevit odnos između mitoloških i realnih likova. Ne treba zaboraviti da u knjizi napisanoj za djecu postoji prešutna pozicija povjerenja između čitatelja i fantastičnog lika. Pojavljivanje irealnog bića za malenog je recipijenta jednako stvarna kao i pojavljivanje čovjeka. Čak i u prozi u kojoj otvoreno obraćanje čitatelju (apeliranje na njegovu svijest) nije otvoreno, razvidan je određeni „pogled“ likova prema njemu, bilo u ponašanju kojim mitološki lik podražava dijete ili odraslog čovjeka, bilo u tajni koju dijele s čitateljem, u podlijevanju ljudskim slabostima, transparentnosti ideologije koju pisac možda i nesvjesno očituje preko priče, ili u metatekstualnosti i apelativnoj otvorenosti priča kojih je mitološki lik aktivni dio.

Mitološki lik se na različite načine može postavljati prema čitatelju: može odražavati percepciju malenog djeteta – bez prošlosti i budućnosti (likovi Sanje Lovrenčić): uvjeravati u realističku poziciju irealnog (zemljovid, zaseban jezik, obiteljska stabla u knjizi *Gesak* Ante Zaninovića); razvijati sve vrste i nijanse međuljudskih odnosa; transparentirati ideologiju pisca; detabuizirati neku temu; uputiti poziv čitatelju da se uključi u priču (Snježni Kralj u istoimenoj slikovnici Damira Miloša, Kreše Skozreta i Radovana Devlića); dijeliti tajnu između dvoje realnih likova (baba Pužava – dječak i njegova teta u Ramljakovoj prozi *Suza i radost didova*); očitovati ljudske slabosti (Mokošin „loš odgoj“ vlastitog djeteta i narcisoidnost; Tikururova nemoć pred ženinim silništvom u Horvatovoj priči *Waitapu*); dijeliti tajnu svog pojavljivanja sa spisateljicom, likom i čitateljem (Malik Tintilinić).

Osim tjelesnosti, kojom su mitološka bića u dječjoj literaturi katkad bogato nagrađena, tjelesnosti koja metamorfozira, ponekad je neranjiva, služi se čudotvornim dodirima, „čarmom“ i raznolikim inovacijama u izmišljanju čudotvornih predmeta,

čarobne moći mitoloških bića podrazumijevaju i utjecaj na ljudske snove i nebeske kazne (da ne spominjem „praznovjerice“ kao što su uroci i kletve, molim lijepo – u današnje vrijeme!). Ali zasigurno je najuzbudljivije posjedovanje moći nad kategorijom vremena. Uočimo li relaciju između mitoloških bića i kategorije vremena, postat će nam transparentno koliko ova bića imaju duboki korijen u ljudskoj potrebi za objašnjenjem svijeta koji nas okružuje, ali i onim koji s odrastanjem izrasta u nama – našom osjećajnosti. Nije riječ samo o tome da mitološki likovi u knjizi za djecu i mladež imaju nerijetko vlast nad fizičkom kategorijom vremena jer ga mogu „stezati“ i „rastezati“ po volji, nego i o tome da su bogovi, vile, patuljci, divovi i zmajevi katkad u direktnoj vezi s nekim povijesnim razdobljem ili događajem, bilo da posreduju između različitih „vrsta“ trajanja, ili umanjuju važnost činjenice o ograničenom vremenu života Zemlje u njezinim stanovnika, ili žrtvuju svoju dugovječnost za ljudsku sreću; ili sudbinski povezuju nekoliko generacija ljudi; ili su njihove aktivnosti, pak, i dalje uzrokom ritmova ovoga svijeta, a oni čuvari besmrtnosti. Svakako, odraz je to želje za prihvatljivim objašnjenjem trajanja na ovome svijetu. Zbog toga su pojmovi poput pamćenja i zaborava iznimno važni u ovom diskursu. „Postoji razlika između pamćenja i sjećanja. Sjećanje je za one koji su jednom zaboravili.“²⁷ Ljudsko je pamćenje zapravo „otisak“ dugovječnosti, ako hoćemo i besmrtnosti – poput opeke „sretnjače“ koju Iveljićkin duh obiteljske sreće Stric Opečić tajno obilježava svojim dlanom dok je još svježe ispečena, kako bi ukućani na čijem se dovratku nalazi ta opeka živjeli u blagostanju i sreći. „Ono što najviše približava ulogu književnosti ulozi mitologije jest izlaženje iz povijesnog i osobnog vremena putem čitanja. Želja da se pristupi drugim vremenskim ritmovima. To je i vid borbe protiv vremena, ista nada da ćemo se osloboditi tereta mrtvog vremena, vremena koje satire i ubija.“²⁸ Dijete ne pojmi vrijeme kao odrastao čovjek, ono u duhu postaje suvremenik mita ako su u priči prisutni mitološki likovi, sve iz želje da pojmi ono što se moglo dogoditi, da komunicira s drugima, nepoznatima, i dijeli njihovu priču. Djetinji nagon za time jači je negoli kod odraslih ljudi, i zato djecu u prosjeku više zanimaju priče negoli ljude, koji im, uostalom, i prestaju vjerovati.

Najapstraktnija razina kojom „govore“ mitološki likovi svakako je njihov utjecaj na kompoziciju djela. U širokoj lepezi ponuđenih mogućnosti koje iščitavamo u naših fantastičara, nalazimo da svojim pojavljivanjima mitološki likovi na različite načine dinamiziraju priču unoseći nove fabulativne elemente, usmjerujući djelanje ljudskih likova, unoseći stihove u priču; ponekad su posrednici koji uvode čitatelja u svijet spisateljske mašte neposredno mu se obraćajući ili ga preko snova uvodeći u literaturu; funkcioniraju kao čudotvorna središta priče (zmaj u romanu *Čudesna krljušt* Zvezdane Odošić, koji se čak i ne pojavljuje u djelu, osim u snovima jedne djevojčice); unose ključ-riječi koje imaju čudotvorne učinke; intertekstualiziraju dis-

27 M. Eliade, *ibid.* str. 108.

28 *Ibid.* str. 171.

kurs; ponekad jedan lik povezuje svjetove različitih vremenskih i prostornih odrednica. Ponekad se njihovo djelovanje svodi na projekciju psihičkih proživljavanja lika (bog Parana u djelu *Waitapu*) ili je vidljivo samo kroz djelovanje i rad ljudskih likova (maciklič, peteročići, Glinenko – *Šestinski kišobran* i *Vodenica sokolica* Nade Iveljić). Mitološki lik može značiti iskoračenje u irealno pod krinkom realistične priče, ili grananje u intertekstualnost (*Halugica* Vladimira Nazora). Na koncu, mitološki lik ponekad ima funkciju razrješenja fabularne napetosti (*Vila Velebita* Tihomira Horvata) kad se za to više ne vidi druga mogućnost.

U simboličkom ruhu mitoloških likova stječu se sve razine – tematska, motivska, kompozicijska, kao i razina svojstava likova. Mit proširuje istraživačke moći simbola fikcije kao što su, primjerice, putovanje, vegetacijske mijene i dr. Međutim, možemo ga shvatiti i kao globalni simbol koji omogućuje paralelno zbivanje na više razina pripovjedne zbilje. U ovome svjetlu moguće je promotriti kako hrvatska umjetnička dječja proza svojim likovima odgovara izazovu Chevalierova sustava funkcije simbola. U dječjoj perspektivi nadnaravna bića imaju jednaku stvarnosnu potvrdu kao i realni likovi, pa se mitološki likovi tim lakše potvrđuju u zamjeničkoj, posredničkoj, terapijskoj, ujedinjujućoj, transcendentnoj, transformatorskoj, kao i u socijalizirajućoj ulozi (ova posljednja dubok je izraz odabiranja ljudske sudbine za najljepšu i najpotpuniju, što smatram možda najvećom vrijednošću simbolične uloge mitoloških likova).

Ovi aspekti simbola, svi višestruko potvrđeni u dječjoj knjizi, čine simbole živućim „organizmima“ koje vrijeme mijenja i oblikuje. Oni se mogu lepezasto širiti kao motiv, kao znak, kao slika i kao arhetipi, što ovisi o jačini njihova odjeka kroz djelo.

Višedimenzionalnost likova i prožimanje dijelova pripovjedne strukture (imenovanja likova, njihovo djelanje, mjesta zbivanja), sve se može tumačiti odabranom simbolikom. Svarožićeva kabanica simbolizira sunčevu toplinu, ali i halucinantna stanja koja izaziva njegova jakost, što u Ljutiše, Maruna i Potjeha izaziva posebnu vidovitost. Tu je na djelu sinonimizacija sa simboličnim značenjem babe Poludnice, čije ponašanje uvjetuje posebne vidovite moći dječaka Jagora. Waitapu kao morski tjesnac simbol je vječne ljubavi između dva mitološka lika, ali i prolaza u rajske predjele koji se mogu dosegnuti opasnom plovidbom. Striborova šuma i ljudska je duhovnost i čudesnost ovoga svijeta, a Dvorac tišine Vihora Svježaka mjesto gdje se stječu sva svojstva boga vjetra Eola, no istodobno i mjesto gdje je najljepše razmišljati jer ga vjetrovi zaobilaze. Simboli često u dječjoj knjizi imaju paralelna značenja, ponekad više nego dvostruka. Mit proširuje istraživačke mogućnosti simbola fikcije kao što su, primjerice, putovanje, vegetacijske mijene i sl.

Sastavljajući specifičnu „kartu“ mitoloških likova hrvatske umjetničke proze i razlučujući one koji žive u irealnim, odnosno realnim staništima, zamijetila sam: gotovo i nema dijela Hrvatske koji ne bi bio nastanjen nekima od mitoloških bića

u umjetničkoj prozi. Rečeno Jollesovom terminologijom, duhovna zaokupljenost mitom u dječjoj knjizi sama pronalazi harmonične sustave kako sve razine povezati u sklad. Nije slučajno da dijete neke priče želi slušati uvijek nanovo i uvijek u istim situacijama (prije spavanja, nakon buđenja, na odmoru, poslije škole). Ponavljanje je jedan od kamena temeljaca izgradnje dječjeg svijeta. I ono je određena ritmizacija života. Ritmovi svijeta zapravo su način usvajanja djetetovih prvih saznanja o svemu što ga okružuje. C.W. Sullivan anticipira važnost ponavljanja u svojem eseju s naslovom *Shvaćajući neshvatljivo*²⁹: „Folklor je uvijek bio snaga kulturne stabilnosti, proizvodio je takve sadržaje na koje se članovi kulture vraćaju uvijek nanovo u obliku ritualnog ponašanja i puteva kojima postaju očigledni tradicionalna mudrost i primjeri iz mitova, legendi i priča. Tako čitatelj koji pronalazi tradicionalne motive – počevši od kratkih formi do potpune bajkovite kompozicije – u priči može naći ono što dotiče i njegov suvremeni svijet. Prisutnost ovih motiva čini suvremenu fantaziju mladom čitatelju manje stranom i više stvarnom.“

Svijet mitoloških likova u dječjoj knjizi endemičan je na planetu na kojem živimo. Govor mitoloških bića ima svoj ritam obnavljanja i mijene, u suglasju je s ritmizacijom života djeteta u uvijek ponovnom sjedanju na roditeljsko krilo i iščekivanju dobro poznate, ili neke nove priče (u kojoj će prepoznati već doživljenu situaciju ili motiv). U poretku je svijeta ponavljanje! U njemu se nalazi užitak potvrde starih i usvajanja obnovljenih spoznaja, u njemu je potvrda sigurnosti u vlastiti položaj na svijetu, potvrda prava djeteta da od svojih bližnjih zahtijeva njihovo vrijeme, pažnju i trud. Ako se usredotočimo opet na priču, vidjet ćemo da ponavljanje čini naraciju razumljivijom i zapamtljivom, učvršćuje vokabular, emocionalnu sigurnost djeteta. U tom delikatnom krugu koji se vrti već stoljećima, mitološki likovi ne samo da su opstali, nego su danas jači nego ikada.

29 C. W. Sullivan, *Real-izing the Unreal: Folklore in Young Adult Science Fiction and Fantasy, Literature for Children, Contemporary Criticism*, Routledge, London, 1992., str. 141.